

Ireneusz MILEWSKI*

PIENIĄDZ W *HISTORIA RELIGIOSA* AUTORSTWA TEODORETA Z CYRU**

Jednym z najbardziej znanych dzieł Teodoret z Cyru (393-466) jest *Historia religiosa*, tekst obrazujący kształtowanie się monastycyzmu na terenie Syrii¹. To niewątpliwie cenne źródło, jak każdy tekst hagiograficzny, ma pewne ograniczenia poznawcze. Sporo w nim toposów oraz brak dbałości o chronologię opisywanych zdarzeń. Mimo tego jest ono cennym źródłem do poznania życia codziennego na wschodnich rubieżach Imperium, przede wszystkim na wiejskich terenach Syrii, obrazując okoliczności ich chrystianizacji oraz funkcjonowanie państwa na najniższych szczeblach administracji. Jako, że *Historia religiosa* stanowi również zapis realiów życia codziennego we wschodnich prowincjach odnajdujemy w nim także nieco informacji dotyczących pieniądza. Ich analiza będzie przedmiotem poniższych dociekań.

1. Ikonografia pieniądza. Teodoret z Cyru jest jednym z nielicznych autorów starożytnych, który opisuje ikonografię pieniądza funkcjonującego na rynku w jego czasach². W Żywocie Symeona Słupnika czytamy:

---

* Dr hab. Ireneusz Milewski, prof. UG – profesor nadzwyczajny w Zakładzie Historii Starożytnej w Instytucie Historii na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Gdańskiego; e-mail: hisim@univ.gda.pl.

** Artykuł powstał w ramach prac nad projektem finansowanym przez Narodowe Centrum Nauki (UMO-2015/17/B/HS3/00135).

¹ Por. E. Cavalcanti, *Theodoret of Cyrrhus*, w: *Encyclopedia of Ancient Christianity. Produced by the Institutum Patristicum Augustinianum*, ed. A. di Berardino, vol. 3, Downers Grove 2014, 749-752. Obszerne informacje wprowadzające na temat *Historia religiosa* por. P. Canivet – A. Leroy-Molinghen, *Introduction*, w: SCh 234, Paris 1977, 10-13 (o problematyce tekstu), 18-21 (wiarygodność relacji Teodoret na temat dziejów bohaterów *Historia religiosa*) oraz chronologia opisywanych wydarzeń (29-31). Tekst *Historia religiosa* cytuję w wydaniu: Théodoret de Cyr, *Histoire des moines de Syrie*, Introduction, texte critique, traduction, notes par P. Canivet – A. Leroy-Molinghen, SCh 234, 257, Paris 1977-1979; tłum. K. Augustyniak: Teodoret z Cyru, *Dzieje miłości Bożej. Historia mnichów syryjskich*, ŻM 7, Kraków 1994. Por. także P. Canivet, *Le monachisme syrien selon Théodoret de Cyr*, Paris 1977, 27-86.

² Por. chociażby J. Szidat, *Zur Wirkung und Aufnahme der Münzpropaganda (Iul. Misop. 355 d)*, „Museum Helveticum” 38 (1981) 22-33; K. Ehling, „Wer wird jetzt noch an Schicksalsforschung und Horoskop glauben?” (*Ephraim der Syrer 4, 26*). *Bemerkungen zu Julians Stiermünzen und zum Geburtsdatum des Kaisers*, „Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte” 55-56 (2005-2006) 111-119; J.-U. Thormann, *Zur Deutung des Stieres auf den Folles Kaiser Julians*, „Bremer Beiträge zur

„I tak jak ci, którzy otrzymywali władze, co pewien czas zmieniają wizerunki na swoich monetach (κατά τινα χρόνου περίοδον τὰς τῶν νομισμάτων εἰκόνας), raz każąc wybić na nich czy to lwa, czy to gwiazd, czy to aniołów (ποτὲ μὲν λεόντων ἐκτυποῦντες ἰνδάλματα, ποτὲ δὲ ἀστέρων καὶ ἀγγέλων), innym razem przez niezwykłość symbolu starają się podnieść wartość sztuki złota (ἄλλοτε τῷ ξένῳ χαρακτῆρι τιμιώτερον ἀποφαίνειν πειρώμενοι τὸν χρυσόν)”.³

Jak ocenić przekaz Teodoretą? Czy jego uwagi dotyczące ikonografii pieniądza są zasadne? Należałoby przyjąć, że tak, wszak mówi on o czasach sobie współczesnych. Przeanalizujmy więc wymienione przez niego elementy ikonograficzne zdobiące pieniądz. Zacznijmy od wspomnianych przez Teodoretą „aniołów”. To oczywiście wizerunki bogini Wiktorii, nadal przedstawiane na rewersach monet chrześcijańskich władców u schyłku antyku. Teodoret nawiązuje tu co prawda do pieniądza bitego w złocie, niemniej także drobne brązy (umownie nazywane *follisami*, w literaturze numizmatycznej zaś *aes*) opatrywane były na rewersie wizerunkiem jednej a czasami nawet dwu Wiktorii, najczęściej koronujących cesarza⁴.

Kolejny ze wspomnianych przez Teodoretą symboli to gwiazdy. Gwiazda bądź też gwiazdy dość często pojawiają się na bitym wówczas pieniądzu, choć ich znaczenie nie jest do końca jasne (nie mówimy tu o znaku mennicznym, z reguły umieszczanym w dolnej części rewersu). Tak jak element ten w odniesieniu do mennictwa hellenistycznego⁵ czy też rzymskiego II i III w.⁶ (w tym także mennictwa epoki konstantyńskiej oraz czasów Juliana Apostaty) można jeszcze definiować jako symbol solarny⁷, tak już kwestia jest dalece dyskusyjna w przypadku mennictwa kolejnych cesarzy. Gwiazda pojawia się jeszcze na monetach okresu średniobizantyńskiego i trudno w tym przypadku wiązać go z symbolem solarnym⁸. Gwiazda pojawiająca się na pieniądzu

Münz- und Geldgeschichte” 4 (2005) 25-30; tenże, *Konzeptionszeichen auf antiken Münzen?*, w: *Nub Nefer – Gutes Gold. Gedenkschrift für Manfred Gutgesell*, hrsg. R. Lehmann, Rahden 2014, 179-186.

³ Theodoretus, *Historia religiosa* XXVI 12, Sch 257, 188, ŻM 7, 272.

⁴ Por. E. Aust, *Aeternitas*, RE I 694-696; H.U. Instinsky, *Kaiser und Ewigkeit*, „Hermes” 77 (1942) 312; F. Schmidt-Dick, *Typenatlas der römischen Reichsprägung von Augustus bis Aemilianus*, Bd. I: *Weibliche Darstellungen*, Wien 2001, 17-22.

⁵ Por. H. Kyrieleis, *Θεοὶ ὄρατοί*. *Zur Sternsymbolik hellenistischer Herrscherbilder*, w: *Studien zur klassischen Archäologie. Festschrift zum 60. Geburtstag von Friedrich Hiller*, hrsg. K. Braun – A. Furtwängler, Saarbrücken 1986, 55nn. Y. Meshorer, *Ancient Jewish Coins*, New York 1991, 250-256; O. Mørkholm, *Studies on the Coinage of Antiochus IV of Syria*, Kopenhagen 1963, 45.

⁶ Por. A. Boyce, *A New Augustean Aureus*, w: *Festal and Dated Coins of the Roman Empire. Four Papers*, ed. A. Boyce, New York 1965 (Plate I).

⁷ Por. R. Turcan, *Rome éternelle et les conceptions gréco-romaines de l'Éternité*, w: *Roma, Constantinopoli, Mosca. Atti del I Seminario Internazionale di Studi storici*, a cura di P. Catalano – P. Siniscalco, Napoli 1983, 28.

⁸ Por. Ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection*, vol. 3: *Leo III to Nicephorus III (717-1081)*, Part 1: *Leo III to Michael III*, Washington 1973, 73nn

władców pryncypatu nie wzbudza raczej kontrowersji. Z reguły jest ona utożsamiana z symbolem wieczności⁹, ale też słońca¹⁰, często pojawiając się z Solem przedstawionym z podniesioną prawicą, w geście nie tyle pozdrawiania (jak twierdza niektórzy historycy) lecz uzdrawiania (bogowie nie pozdrawiają, lecz błogosławią lub nawet uzdrawiają)¹¹.

I trzeci w końcu element ikonografii pieniądza wspomniany przez Teodoretę – lew. Lew bardzo rzadko pojawia się na późnoantycznych solidach. Widzimy go również na brązie Leona I (lata 457-474). Dostrzegamy na nim stojącego lwa, w lewą stronę odwracającego łeb w kierunku gwiazdy. Legenda nie została opatrzona jakąkolwiek inskrypcją¹². Co oczywiste lwa dostrzegamy także na pieniądzu bitym przez perskich satrapów¹³ oraz królów hellenistycznych¹⁴. Dostrzegamy go również na rewersach pieniądza bitego w okresie wczesnego Cesarstwa, na denarach¹⁵, antoninianach¹⁶, ale również na brązach prowincjonalnych, żeby wspomnieć tylko brązy bite przez kolejnych cesarzy III w. w Viminacium (lew i byk, symbole stacjonujących tam legionów, obok kobiety, personifikacji Mezji)¹⁷. Lew pojawiający się w mennictwie epoki pryncypatu to atrybut bogów (albo ich towarzyszy), symbol łagodności i wielkoduszności. To także symbol siły, a jako taki również strażnik porządku oraz apotropaiczna ochrona przed wszelkim złem¹⁸.

---

i 189-191; idem, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, vol. 5: *Michael VIII to Constantine XI (1258-1453)*, Washington 1999, 94; M.F. Hendy, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection*, vol. 4: *Alexius I to Michael VIII (1081-1261)*, Part 1: *Alexius I to Alexius V (1081-1204)*, Washington 1999, 138nn; Ch. Boehringer, *Katalog der Byzantinischen Münzen. Münzsammlung der Gorg August Universität Göttingen im Archäologischen Institut*, Göttingen 2003 (nr 482).

⁹ Por. Schmidt-Dick, *Typenatlas der römischen Reichsprägung*, s. 17-22.

¹⁰ Por. Turcan, *Rome éternelle*, s. 28.

¹¹ Por. P. Strack, *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts. Die Reichsprägung zur Zeit des Antoninus Pius*, Stuttgart 1937, 100-101.

¹² Por. *The Roman Imperial Coinage*, J.P.C. Kent, vol. 10: *The Divided Empire, 395-491*, London 1994 (Konstantynopol, nr 667 var, 668, 672-674, 677); D.R. Sear, *Roman Coins and Their Values*, vol. 4: *The Tetrarchies and the Rise of the House of Constantine*, London 2011 (nr 21457).

¹³ Por. *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland. Sammlung v. Aulock. Collection of Greek Coins from Asia Minor*, vol. 2, West Milford 1987 (nr 2354).

¹⁴ Por. B. Deppert-Lippitz, *Die Münzprägung Milets vom vierten bis ersten Jahrhundert v. Chr.*, Frankfurt am Main 1984, 167 (Plate 18) oraz *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum*, Copenhagen 1944 (nr 1585).

¹⁵ Por. *The Roman Imperial Coinage*, ed. H. Mattingly – E.A. Sydenham, vol. 4/1: *Partinax – Caracalla (193-217)*, London 1936 (Rzym, nr 266, 676).

¹⁶ Por. *The Roman Imperial Coinage*, ed. P.H. Webb, vol. 5/1: *Valerian – Florian (253-276)*, London 1927 (Antiochia, nr 184, 602 var).

¹⁷ Por. B. Pick, *Die Antiken Münzen Nord-Griechenlands*, Bd. 1: *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin 1898 (nr: 71-73, 104, 110, 112, 124, 128, 132, 141, 150v, 163, 165, 168, 172, 175, 180, 190).

¹⁸ Por. É. Demogeot, *La symbolique du lion et du serpent sur les solidi des empereurs d'oc-*

Jak więc interpretować powyższy przekaz Teodoretą? Jego relacja musi odnosić się do pieniądza bitego w okresie wczesnego cesarstwa, przede wszystkim do denarów, które bite ze srebra (lepszej jakości niż pieniądz srebrny bity w V w.) u schyłku antyku nadal funkcjonowały na rynku pieniężnym cesarstwa. Nie chodziło przecież o jego wartość nominalną, lecz o kruszcową. W takim przypadku było kwestią absolutnie drugorzędną, czy w sakiewce zawierającej funt srebra, którym miano uiścić przykładowo na poczet podatku lub zasądzonej grzywny znajdowały się denary, dajmy na to, z epoki pierwszych cesarzy z dynastii Antoninów (o bardzo wysokiej zawartości srebra), czy też, już nieco gorszej jakości, *silikwy* i *miliarense* wybite za panowania Arkadiusza bądź Teodozjusza II, kiedy powstała *Historia religiosa*.

Kolejna z kwestii podniesionej w cytowanej powyżej relacji Teodoretą dotyczy stwierdzenia, że władcy zwiększają wartość solidą oznaczając go odpowiednim symbolem. To stwierdzenie nie ma raczej zastosowania w przypadku wzmiankowanego przez Teodoretą pieniądza złotego. Poza będącym na rynku pieniądzem złotym (*solid*, *semis* i *tremis*) istniały oczywiście również bite okazjonalnie *multipla*, wielokrotności solidów. O ile mi wiadomo, *multipla* nie są opatrzone jakimkolwiek symbolem (czy też symbolami), które definiowałyby czy też podnosiły, jak twierdzi to Teodoret, ich wartość. W tym więc punkcie relacja biskupa Cyru raczej mija się w faktami, tym bardziej, że wartość zmonetyzowanego złota nie była u schyłku antyku określana nominalnie, lecz była uzależniona od wagi oraz jakości kruszcu z jakiego wybito pieniądz bądź medalion.

Wyrokując o wartości poznawczej powyższej relacji zwróćmy uwagę na dwie kolejne kwestie. Po pierwsze nie do końca jest jasnym w jakim celu autor relacji, Teodoret, odstępował od głównego wątku swej narracji (której celem było opisanie dziejów Symeona Słupnika) i podaje nam dygresję na temat ikonografii pieniądza. W żaden sposób nie komponuje się ona również z głównym wątkiem dzieła Teodoretą, którym jest opisanie dziejów syryjskich mnichów działających na przełomie IV i V w.

Drugą kwestią jest zwrócenie uwagi na fakt, iż w przypadku interesującej nas relacji Teodoret odwoływał się do przykładu wszystkim dobrze znanego. Każdy wiedział jakie motywy ikonograficzne zdobią pieniądz, jakim posługiwano się na co dzień albo też dokonując większych transakcji finansowych (jak to było w przypadku solidów, które ze względu na swą wysoką wartość nie były w powszechnym użyciu). Późnoantyczni autorzy chrześcijańscy często przywołują w swych pismach przykład pieniądza oraz mechanizmów działających w gospodarce, natomiast bardzo rzadko nawiązują do ikonografii pieniądza. Jakie więc wnioski nasuwają się po analizie powyższej relacji Teodoretą? Charakter przekazu a przede wszystkim jego umiejscowienie w *Historia religiosa* mogą sugerować, iż nie wyszedł on spod pióra Teodoretą. Relacja

cident de la première moitié du Ve siècle, „Revue Numismatique” 28 (1986) 94nn; A. Weckwerth, Löwe, RCh XXIII 257.

ta w żaden sposób nie komponuje się z treścią głównego tekstu obrazującego koleje życia sławnych mnichów działających na przełomie IV i V w. w Syrii. Autorstwo analizowanej relacji ze względu na jej wartość poznawczą jest w zasadzie kwestią drugorzędną, ważniejsza jest chronologia jej powstania. Nie ma raczej wątpliwości, iż analizowany przekaz zamieszczony w *Historia religiosa* powstał w okresie wczesnobizantyńskim. Nie można przy tym wykluczyć, iż jest on częścią innego dzieła Teodoretę, zachowanego w szczątkowej formie i jako taki dołączony do jednego z trzech najbardziej znanych tekstów Teodoretę. Nie można oczywiście wykluczyć także kolejnego rozwiązania, a mianowicie, iż analizowany tekst przypisywany Teodoretowi wyszedł spod pióra innego współczesnego autora, choć już nie tak poczytnego jak biskup Cyru. Możliwość jest więc wiele i póki co nie rozstrzygniemy, która z propozycji jest bardziej zasadna.

Pomijając dywagacje na temat autorstwa relacji, zaakcentujmy kolejne nasuujące się wnioski. Po pierwsze opisanych przez Teodoretę elementów ikonograficznych zdobiących pieniądź nie odnajdujemy nazbyt często na bitym u schyłku antyku pieniądzu brązowym, stąd też całość analizowanej relacji należałoby odnieść do pieniądza złotego bądź też do srebrnego, bitego jednak przez wcześniejszych władców. Na bitym u schyłku antyku pieniądzu srebrnym (*miliarense*, *siliqua*) nie pojawiają się elementy ikonograficzne opisane przez Teodoretę. Analizowana powyżej relacja i wymienione w niej elementy graficzne zdobiące bity pieniądź, zdaje się potwierdzać, że na rynku pieniężnym cesarstwa u schyłku antyku funkcjonował także srebrny i złoty kruszec zmonetaryzowany bity w epoce wczesnego Cesarstwa, a nawet wcześniej. To na bitym wówczas pieniądzu masowo eksponowano elementy ikonograficzne opisane przez Teodoretę (gwiazda, wiktoria oraz lew). Jako, iż pieniądź bity w złocie i srebrze nie był postrzegany nominalnie (co oczywiste), u schyłku antyku przy różnorodnych płatnościach posługiwano się wysokiej jakości kruszczem zmonetaryzowanym (srebrem i złotem), wybitym za panowania wcześniejszych władców. Wartość pieniądza złotego bądź srebrnego była determinowana wagą i jakością kruszczu z jakiego go wybito a nie jego wartością nominalną. Biorąc to pod uwagę bardziej zrozumiałe stają się dla nas przekazy autorów antycznych, którzy mówią o „płaceniu” złotem i srebrem, albo nawet używają dawnej terminologii pieniądza na określenie dokonywanych płatności.

2. Badanie jakości zmonetaryzowanego kruszczu. Teodoret nawiązuje w swym dziele również do stosowanych w jego czasach technik badania jakości kruszczów zmonetaryzowanych. Biskup Cyru, jak wielu współczesnych mu autorów chrześcijańskich, sięga po metaforę pieniądza fałszywego, by wytłumaczyć swemu audytorium różnice pomiędzy prawdziwą nauką i herezją. Stwierdza więc, że kamień probierczy (λίθος) nie odkrywa całego badanego przy jego pomocy złota, lecz potarty obnaża tylko niewielką jego

część, pokazuje, czy złoto jest prawdziwe, czy też mamy do czynienia z fałszerstwem¹⁹. Tak samo jest z wiarą, która poddawana jest podobnym próbom jak wspomniane złoto. Szybko wyjdzie na jaw, już przy pierwszej próbie, czy jest ona prawdziwa czy też nie. Tego typu porównania znane są w całej późnoantycznej literaturze patrystycznej. Stosowano zaś je chcąc być bardziej zrozumiałym dla audytorium, chciano doń dotrzeć z argumentacją przywołującą przykłady „z życia wzięte”, sytuacje, jakie można było zaobserwować chociażby na agorze.

Wspomniana w przekazie Teodoreta konieczność sprawdzania jakości kruszcu była spowodowana obecnością na rynku sporej ilości pieniądza fałszywego (ὑπόχαλκος)²⁰. Jego wyeliminowaniu z rynku miały służyć oględziny pieniądza oraz poddanie go „próbie kamienia” przez bankiera bądź poborcę podatkowego²¹. W związku z interesującą nas problematyką należałoby również podnieść praktyczną stronę opisanego przez Teodoreta sprawdzania jakości kruszcu. Przeciągnięty po kamieniu pieniądz odkrywał czy pod cienką warstwą metalu znajduje się miedź (lub też inny metal, chociażby ołów) czy też szlachetny kruszec. Wskutek tego zabiegu powstawały, choć minimalne, to jednak pewne ubytki wagowe, dotkliwie odczuwalne w przypadku wysokich sum pieniężnych. Czy znaczy to, że pieniądz mający być uiszczony na przykład na poczet podatku był ważony przed „próbą kamienia”? Najprawdopodobniej tak właśnie było, w przeciwnym razie poborca podatkowy lub też bankier nie miałby najmniejszych oporów w wielokrotnym przeciągnięciu pieniądza po kamieniu pod pretekstem wyeliminowania rzekomych wątpliwości zapewniając sobie dodatkowe i pewnie wcale nie małe źródło dochodu pozyskując kruszec z opiłków powstałych wskutek potarcia monety albo też odzyskując go wskutek podgrzania kamienia probierczego z którego zbierano podgrzany kruszec w postaci półpłynnej²².

¹⁹ Por. Theodretus, *Historia religiosa* XXXI 1, SCh 257, 254: „ἀλλ' ὀλίγω τινὶ προστριβομένη δόκιμον ἢ ἄδόκιμον δείκνυσι”, ŻM 7, 300. Zob. Canivet, *Le monachisme syrien selon Théodoret de Cyr*, s. 87-103.

²⁰ Por. H. Moesta – P.R. Franke, *Antike Metallurgie und Münzprägung. Ein Beitrag zur Technikgeschichte*, Basel 1995, 7; M. Peter, *Von Betrug bis Ersatzkleingeld – Falschmünzerei in römischer Zeit*, w: *Gefährliches Pflaster. Kriminalität im römischen Reich*, hrsg. M. Reuter – R. Schiavone, Mainz 2011, 107nn; idem, *Imitation und Fälschung in römischer Zeit*, w: *Faux – contrefaçons – imitations. Actes du quatrième colloque international du Groupe suisse pour L'étude des trouvailles monétaires*, éd. A.F. Auberson – H.R. Derschka – S. Frey-Kupper, Losanne 2004, 19nn; P. Reinard, „Wir müssen die Statere überprüfen”. *Bemerkungen zum Umgang mit „schlechten“ Münzen anhand der Papyrusbriefe P.Yale 1/79, P.Michael 12 und P.Ryl. 4/607*, „Marburger Beiträge zur Antiken Handels-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte” 33 (2015) 57nn.

²¹ Por. Moesta – Franke, *Antike Metallurgie und Münzprägung*, s. 56-57.

²² Por. H. Diels, *Antike Technik. Sechs Vorträge*, Leipzig – Berlin 1914, 120; F. Beyer, *Geldpolitik in der Römischen Kaiserzeit. Von der Währungsreform des Augustus bis Septimius Severus*, Wiesbaden 1995, 58. Inną techniką sprawdzania jakości kruszców było nacięcie czy nawet nadgryzienie sprawdzanej monety (w literaturze numizmatycznej określane niemieckim terminem *Bißprobe*). Do naszych czasów dochowały się monety wybite w kruszczach szlachetnych noszących

3. Podatki. Wśród wielu problemów codzienności relacjonowanych w *Historia religiosa* pojawiają się również kwestie podatkowe. Co oczywiste, wypowiedzi te utrzymane są w tonie narzekania na ich uciążliwość²³. Niemożliwość sprostania obowiązkowi podatkowemu, w przypadkach relacjonowanych przez Teodoretą, była skutkiem poniesionych szkód, w tym przede wszystkim nieurodzaju, jaki został spowodowany przez suszę. Relacji tych raczej nie należy uważać za topiczne, gdyż także w innych późnoantycznych tekstach odnajdujemy nawiązania do zmian klimatycznych (a w ich skutek suszy) jakie na przełomie IV i V w. dotknęły wschodnie prowincje Cesarstwa. W *Historia religiosa* odnajdujemy m.in. informacje na temat sposobu uiszczania podatków. Z zebranych relacji wynika, iż w okolicach Antiochii bliżej nieokreślone podatki spoczywające na miejscowych kolonach płacone były zarówno pod postacią naturalistów (płodów rolnych)²⁴, jak i w pieniądzu. Ten drugi przypadek nieco obszerniej opisuje Teodoret w *Żywocie Abrahamesa*. Czytamy w nim, iż poborcy podatkowi (πράκτορες) zamierzali siłą wyegzekwować podatki (εἰσφορὰς) od kolonów z okolic Cyru, zaległość w wysokości 100 solidów (χρυσίνους ἑκατὸν). W obronie mieszkańców wystąpił mnich Abrahames, który obiecał uiścić wymaganą sumę. Jak wynika z dalszej relacji Teodoreta, Abrahames rzeczywiście zapłacił podatek, niezbędną zaś sumę pożyczył od swych przyjaciół w Emezie. Miejscowi zaś w uznaniu za jego wysiłek poprosili go, by został ich patronem (δεσπότης)²⁵.

4. Zbójectwo. Pośród wielu problemów codzienności, o jakich wspomina w swym dziele Teodoret, odnajdujemy również nawiązania do wszelkich form zbójectwa. Biskup Cyru sięga po przykład kupca, który sprzedał swe towary na targu, a w drodze powrotnej został napadnięty, okradziony ze złota (χρυσίου) i zabity²⁶. Choć jest to dość częsty wątek we wczesnobizantyńskiej literaturze hagiograficznej, to jednak nie trzeba traktować go jako toposu. Relacja Teodoreta potwierdza problemy z wszelkimi formami bandytyzmu u schyłku antyku. Pospolita przestępczość, w tym napady rabunkowe, rozwijały się przez cały okres Cesarstwa Rzymskiego²⁷.

---

oznaki poddania ich wspomnianym próbom. Nie ma oczywiście pewności, kiedy tego dokonano: w starożytności czy może jednak w późniejszym czasie. Zob. uwagi w tej mierze Moesta – Franke, *Antike Metallurgie und Münzprägung*, s. 57.

²³ Por. Theodoretus, *Historia religiosa* VIII 14, SCh 234, 400-402: „καὶ πρὸς τοῦτοις τῆν βασιλικὴν εἰσφορὰν εἰσπραττομένῳ”, ŻM 7, 157-158. Por także *Żywot Teodozjusza*, w którym odnajdujemy utyskiwania nad ciężkim losem podatnika oddającego różne daniny i płaćącego podatki (tamże X 3, SCh 234, 442: „καὶ πονοῦντας ἀποτρέφειν, καὶ πρὸς τοῦτοις καὶ φόρους εἰσφέρειν καὶ δασμοὺς ἀπαιτεῖσθαι”, ŻM 7, 172).

²⁴ Por. tamże XIV 4, SCh 257, 14, ŻM 7, 199.

²⁵ Por. tamże XVII 3, SCh 257, 53, ŻM 7, 209.

²⁶ Por. tamże VII 2-3, SCh 234, 366-370, ŻM 7, 145-146.

²⁷ Por. A. Demadt, *Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian, 284-565 n. Chr.*, München 1989, 50, 103, 113, 152, 175, 177, 259, 266-267, 309-313, 334 i 420.

W *Historia religiosa* pojawia się również problem zbójstwa uprawianego przez półdzikich Izauryjczyków. Ich najazdy na tereny Asia Minor oraz Syrię nasilają się na początku V w. Zagony Izauryjczyków docierają do Palestyny, zagrażając nawet samej Jerozolimie²⁸. Ofiarami tych najazdów padała okoliczna ludność, przede wszystkim bogacze, których uprowadzano w zamiarze otrzymania okupu²⁹. Ofiarami najeźdźców padali nierzadko również lokalni duchowni a nawet mnisi, znane w okolicy osobistości. Słusznie przypuszczano, iż porwani zostaną wykupieni przez miejscowych chrześcijan. O takim przypadku wspomina właśnie Teodoret. Izauryjczycy w czasie jednego ze swych najazdów mieli pojmać dwóch biskupów, których uwolnili po otrzymaniu czterdziestu tysięcy solidów, zawrotnej jak na ówczesne czasy sumy³⁰.

5. Pieniądz w innych dziedzinach życia. W innych przypadkach Teodoret zaledwie wzmiankuje pieniądz. Wspomina więc o bliżej nieokreślonej sumie przekazanej na pokrycie kosztów pogrzebu³¹ czy też o kupczeniu „cudowną” oliwą pobłogosławioną przez Symeona Stylitę na terenie Imperium Sasani-dów³². W *Historia religiosa* natrafiamy również na nawiązanie do handlu na targu miejskim, na którym sprzedaje się chleb, jarzyny i odzież. Przybywają tam także rzemieślnicy oferując swoje usługi³³. W *Historia religiosa* odnajdujemy także informacje na temat działalności dobroczynnej. Czytamy m.in. o mnichu Zenonie, który sprzedał odziedziczony majątek, a zyskane w taki sposób pieniądze rozdał pomiędzy ubogich³⁴. Mowa jest też o mnichu Polichromiuszu, któremu okoliczna ludność przez całe lata zapisywała w testamencie złoto (χρυσίον), albo też – jeszcze za życia – próbowała nim go obdarować. Polichromiusz jako człowiek, który ostatecznie porzucił życie świeckie, odmawiał przyjęcia pieniędzy twierdząc, że dobroczyńcy sami powinni rozdawać je pomiędzy potrzebujących³⁵. Innym sposobem wsparcia potrzebujących, bez angażowania się w sprawy ludzi świeckich, które bohaterowie dzieła Teodoreta porzucili, było przekazywanie sum pieniężnych lokalnym biskupstwu, by te rozdzielały je pomiędzy ubogich. Tę praktykę potwierdza przykład Domniny, bliżej nie znanej nam zamożnej kobiety, która na potrzeby bliżej nie określonego w tekście biskupstwa przekazała cały swój majątek³⁶.

²⁸ Por. tamże, s. 43, 55, 84, 118, 159-166, 263-275, 313, 334. Zob. K. Feld, *Barbarische Bürger. Die Isaurier und das Römische Reich*, Berlin – New York 2005, 102nn, 183nn i 194nn.

²⁹ Por. C. Rapp, *Holy Bishops in Late Antiquity*, Berkeley 2005, 228-232.

³⁰ Por. Theodoretus, *Historia religiosa* X 6, SCh 234, 447: „τετρακισχιλίου δὲ καὶ μυρίου ὑπὲρ ἀμφοτέρων δεξάμενοι χρυσοῦς”, *ŻM* 7, 173.

³¹ Por. tamże I 7, SCh 234, 172, *ŻM* 7, 72.

³² Por. tamże XXVI 20, SCh 257, 200-202, *ŻM* 7, 278.

³³ Por. tamże V 4, SCh 234, 332, *ŻM* 7, 132.

³⁴ Por. tamże XII 7, SCh 234, 470-472, *ŻM* 7, 183.

³⁵ Por. tamże XXIV 9, SCh 257, 152, *ŻM* 7, 258.

³⁶ Por. tamże XXX 1, SCh 257, 240, *ŻM* 7, 295.

***

Zestawione powyżej informacje stanowią zaledwie przyczynek do poznania społeczeństwa i gospodarki rzymskiej u schyłku antyku we wschodnich prowincjach Cesarstwa. Z przedstawionych danych na szczególną uwagę zasługuje przede wszystkim informacja dotycząca techniki badania jakości kruszcu, z którego wybijano pieniądź. Relacja Teodoretą potwierdza skądinąd oczywiste stwierdzenie, iż na ówczesnym rynku pieniężnym funkcjonował również złoty i srebrny pieniądź bity we wcześniejszych stuleciach, funkcjonował zaś na nim jako „złoto” i „srebro”, które – dokując różnorakich płatności (kupno-sprzedaż, podatki) – odważano, a nie odliczano. Za topiczną uznałbym jednak podaną w *Historia religiosa* wysokość podatku. Liczba 100 jest jedną z „ulubionych” przez autorów greckich, bynajmniej nie tylko chrześcijańskich³⁷. Bardzo często określa się nią ceny, płace, ale również wysokość należności podatkowych. Niemniej, sygnalizowany przez Teodoretą problem sprostania przez okoliczną ludność obciążeniom podatkowym, istniał. Słyszymy o nim również w korespondencji biskupa syryjskiego Cyru³⁸. Podobnie rzecz się ma również ze wspomnianym w tekście okupem za uprowadzonych biskupów. Jego wysokość jest nazbyt wysoka i co nie mniej ważne, stanowi wielokrotność liczby 40, kolejnej z „ulubionych” przez autorów greckich.

Reasumując, analizowany tekst mimo pewnych ułomności poznawczych jest cennym źródłem obrazującym stosunki społeczno-gospodarcze w północnej Syrii na przełomie IV i V w. Poznając żywoty kolejnych bohaterów dzieła Teodoretą odnajdujemy opisy życia codziennego mieszkańców wschodnich prowincji Cesarstwa. Analizowane relacje przekazują dość pesymistyczny obraz ówczesnej codzienności: nadużycia podatkowe, w zasadzie bezkarne najazdy półdzikich Izauryjczyków, szalejąca przestępczość pospolita oraz powszechne wręcz ubóstwo. To wyznaczniki słabości państwa, szczególnie na jego wschodnich rubieżach u schyłku antyku.

MONEY IN *HISTORIA RELIGIOSA* BY THEODORET OF CYRUS

(Summary)

The paper analyses the reports regarding money, which appear in the *Historia religiosa* written by Theodoret of Cyrus. *Historia religiosa*, on the one hand, presents the life of the Syrian monks, and the other hand depicts the realities of everyday

³⁷ Por. D. Fehling, *Die Quellenangaben bei Herodot. Studien zur Erzählkunst Herodots*, Berlin – New York 1971, 155-167; K. Ruffing, 300, w: *Herodots Quellen – die Quellen Herodots*, hrsg. B. Dunsch – K. Ruffing, Wiesbaden 2013, 201nn.

³⁸ I. Hahn, *Theodoretus von Cyrus und die frühbyzantinische Besteuerung*, „Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae” 10 (1962) 124-131.

life of the inhabitants of the collapsed provinces of the Roman East at the turn of the fourth and fifth century. On this occasion, we also find in *Historia religiosa* numerous references to the role of money in everyday life. In the work of Theodoret money appears in several contexts: as an important element of trade on the market, as taxes, as a ransom paid for releasing captives but also as a money in welfare activities (amounts of money donated to charity). Unfortunately, in *Historia religiosa*, we didn't find any information about the prices and wages. The analyzed reports, despite a certain lack of precision, are a valuable sources of knowledge. They depicts everyday life in eastern provinces, "stories" unknown to the "great history", allowing for a reconstruction of social and economic history of the later Roman Empire.

Key words: Ancient Christianity, economy of the Later Roman Empire, early Byzantium, Theodoret of Cyrus, byzantine hagiography.

Słowa kluczowe: antyczne chrześcijaństwo, gospodarka późnego Cesarstwa Rzymskiego, wczesne Bizancjum, Teodoret z Cyru, hagiografia bizantyńska.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

THEODORETUS CYRENSIS, *Historia religiosa*, éd. P. Canivet – A. Leroy-Molinghen, SCh 234, 257, Paris 1977-1979; tłum. K. Augustyniak: Teodoret z Cyru, *Dzieje miłości Bożej. Historia mnichów syryjskich*, ŻM 7, Kraków 1994.

Opracowania

AUST E., *Aeternitas*, RE I 694-696.

BEYER F., *Geldpolitik in der Römischen Kaiserzeit. Von der Währungsreform des Augustus bis Septimius Severus*, Wiesbaden 1995.

BOEHRINGER Ch., *Katalog der Byzantinischen Münzen. Münzsammlung der Gorg August Universität Göttingen im Archäologischen Institut*, Göttingen 2003.

BOYCE A., *A New Augustean Aureus*, w: *Festal and Dated Coins of the Roman Empire*, ed. A. Boyce, New York 1965, 1-11.

CANIVET P., *Le monachisme syrien selon Théodoret de Cyr*, Paris 1977.

CANIVET P. – LEROY-MOLINGHEN P., *Introduction*, w: SCh 234, Paris 1977, 1-114.

CAVALCANTI E., *Theodoret of Cyrrhus*, w: *Encyclopedia of Ancient Christianity. Produced by the Institutum Patristicum Augustinianum*, ed. A. di Berardino, vol. 3, Downers Grove 2014, 749-752.

DEMADT A., *Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian, 284-565 n. Chr.*, München 1989.

DEMOUGEOT É., *La symbolique du lion et du serpent sur les solidi des empereurs d'occident de la première moitié du Ve siècle*, „Revue Numismatique” 28 (1986) 94-118.

DEPERT-LIPPITZ B., *Die Münzprägung Milets vom vierten bis ersten Jahrhundert v. Chr.*, Frankfurt am Main 1984.

DIELS H., *Antike Technik. Sechs Vorträge*, Leipzig – Berlin 1914.

EHLING K., „Wer wird jetzt noch an Schicksalsforschung und Horoskop glauben?“ (*Ephraim der Syrer 4, 26*). *Bemerkungen zu Julians Stiermünzen und zum Geburtsdatum des Kaisers*, „Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte” 55-56 (2005-2006) 111-119.

- FEHLING D., *Die Quellenangaben bei Herodot. Studien zur Erzählkunst Herodots*, Berlin – New York 1971.
- FELD K., *Barbarische Bürger. Die Isaurier und das Römische Reich*, Berlin – New York 2005.
- GRIERSON Ph., *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection*, vol. 3: *Leo III to Nicephorus III (717-1081)*, Part 1: *Leo III to Michael III*, Washington 1973.
- GRIERSON Ph., *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, vol. 5: *Michael VIII to Constantine XI (1258-1453)*, Washington 1999.
- HAHN I., *Theodoretus von Cyrus und die frühbyzantinische Besteuerung*, „Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae” 10 (1962) 124-131.
- HENDY M.F., *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection*, vol. 4: *Alexius I to Michael VIII (1081-1261)*, Part 1: *Alexius I to Alexius V (1081-1204)*, Washington 1999.
- INSTINSKY H.U., *Kaiser und Ewigkeit*, „Hermes” 77 (1942) 316-320.
- KYRIELEIS H., $\Theta\epsilon\omicron\iota \delta\omicron\rho\alpha\tau\omicron\iota$. *Zur Sternsymbolik hellenistischer Herrscherbilder*, w: *Studien zur klassischen Archäologie. Festschrift zum 60. Geburtstag von Friedrich Hiller*, hrsg. K. Braun – A. Furtwängler, Saarbrücken 1986, 55-72.
- MESHORER Y., *Ancient Jewish Coins*, New York 1991.
- MOESTA H. – FRANKE P.R., *Antike Metallurgie und Münzprägung. Ein Beitrag zur Technikgeschichte*, Basel 1995.
- MÖRKHOLM O., *Studies on the Coinage of Antiochus IV of Syria*, Kopenhagen 1963.
- PETER M., *Imitation und Fälschung in römischer Zeit*, w: *Faux – contrefaçons – imitations. Actes du quatrième colloque international du Groupe suisse pour L'étude des trouvailles monétaires*, éd. A.F. Auberson – H.R. Derschka – S. Frey-Kupper, Losanne 2004, 19-30.
- PETER M., *Von Betrug bis Ersatzkleingeld – Falschmünzerei in römischer Zeit*, w: *Gefährliches Pflaster. Kriminalität im römischen Reich*, hrsg. M. Reuter – R. Schiavone, Mainz 2011, 106-119.
- PICK B., *Die Antiken Münzen Nord-Griechenlands*, Bd. 1: *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin 1898.
- RAPP C., *Holy Bishops in Late Antiquity*, Berkeley 2005.
- REINARD P., „Wir müssen die Statere überprüfen”. *Bemerkungen zum Umgang mit „schlechten“ Münzen anhand der Papyrusbriefe P.Yale 1/79, P.Michael 12 und P.Ryl. 4/607*, „Marburger Beiträge zur Antiken Handels-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte” 33 (2015) 57-73.
- RUFFING K., 300, w: *Herodots Quellen – die Quellen Herodots*, hrsg. von B. Dunsch – K. Ruffing, Wiesbaden 2013, 201-221.
- SCHMIDT-DICK F., *Typenatlas der römischen Reichsprägung von Augustus bis Aemilianus*, Bd. 1: *Weibliche Darstellungen*, Wien 2001.
- SEAR D.R., *Roman Coins and Their Values*, vol. 4: *The Tetrarchies and the Rise of the House of Constantine*, London 2011.
- STRACK P., *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts. Die Reichsprägung zur Zeit des Antoninus Pius*, Stuttgart 1937.
- Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland. Sammlung v. Aulock. Collection of Greek Coins from Asia Minor*, vol. 2, West Milford 1987.
- Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum*, Copenhagen 1944.

- SZIDAT J., *Zur Wirkung und Aufnahme der Münzpropaganda (Iul. Misop. 355 d)*, „Museum Helveticum” 38 (1981) 22-33.
- The Roman Imperial Coinage*, ed. H. Mattingly – E.A. Sydenham, vol. 4/1: *Partinax – Caracalla (193-217)*, London 1936.
- The Roman Imperial Coinage*, ed. J.P.C. Kent, vol. 10: *The Divided Empire, 395-491*, London 1994.
- The Roman Imperial Coinage*, ed. P.H. Webb, vol. 5/1: *Valerian – Florian (253-276)*, London 1927.
- THORMANN, J.-U., *Konzeptionszeichen auf antiken Münzen?*, w: *Nub Nefer – Gutes Gold. Gedenkschrift für Manfred Gutgesell*, hrsg. R. Lehmann, Rahden 2014, 179-186.
- THORMANN J.-U., *Zur Deutung des Stieres auf den Folles Kaiser Julians*, „Bremer Beiträge zur Münz- und Geldgeschichte” 4 (2005) 25-30.
- TURCAN R., *Rome éternelle et les conceptions gréco-romaines de l'Éternité*, w: *Roma, Constantinopoli, Mosca. Atti del I Seminario Internazionale di Studi storici*, a cura di P. Catalano – P. Siniscalco, Napoli 1983, 27-30.
- WECKWERTH A., *Löwe*, RACH XXIII 257-286.